

Bohár András

AMI LÉNYEGES, AZ ZÁRÓJELBEN... II.

Az Iskola a határon befogadásának irányairól

(*kultuszteremtés és esztétikum a nyolcvanas években: az immanencia tartományai 3.*) Mint már írásom előző részében jeleztem, a hetvenes évek végétől számíthatjuk azokat a jelentős befogadási-kritikai olvasat-módosulásokat, amelyek valóban fordulatot hoztak az *Iskola a határon* immanens esztétikai értékeinek megmutatásában. Ennek két irányát is végigkövetjük. Az egyik a kultuszteremtés különböző jegyeihez kapcsolódik (1981-es Mozgó Világbeli laudációk, és az író 1990-ben bekövetkezett halála kapcsán született megemlékezések), ahol természetesen megtalálhatjuk az esztétikai mozzanatokot is, de ezeknek az intencionáltsága más irányokat mutat. Ezzel párhuzamosan megjelenítjük azokat a tanulmányokat, amelyek elsősorban az irodalmi-művészeti világertelmezés különböző lehetőségeit rekonstruálják Ottlik könyvével összefüggésben (Balassa 1982, Rónay 1987 Györffy 1990.)

A kultuszteremtés, mint majd látni fogjuk, szorosan összefügg az esztétikai önérték felmutatásával. De itt a szimbolikus formák kiemelései elsősorban a lét egészére irányuló kérdésfeltevések megfogalmazására adnak alkalmat. Azaz Ottlik regényét, mintegy „ugródeszkaként”, saját önazonosságuk keresésének egyik lehetőségeként veszik számba a különböző megnyilatkozások szerzői. Jellegzetes szimbólum a határ. **Miklóssy Endre** (1981) *A határon* című esszéjében sorra veszi azokat a lehetséges töréspontokat, amelyek Ottlik szövege nyomán kitapinthatóak. A határ, mint a menekülés próbaköve, és mint az áthághatatlanság korpusza kerül elénk. Ez egyben reflexió is a nyolcvanas évek honi létállapotaira, ám a tágabb asszociációs lehetőséget is magában hordja. „Egyszer mikor, amikor úgy tűnik, már végképp nem lehet bírni, megpróbálunk átmenni a határon. Nem több ez, mint valami tisztaságösztön; nincs is mit mondani arról, hogy mit várunk Túlnan, és a határról se, hol is fekszik... Elviselhetetlen. Szétzúzatnak legelőbb a szavak, eredendő értelmük elvész. Eztán minden elemi közösség, barátság, családi meleg szűnik meg. A magára maradottnak elvész mindene, ami önmagával azonossá tette: emlékei, gondolatai, szokásai - még mozdulatai is. Megszűnik integritása... Azaz, hogy... Igaz ez így? Miért ne lehetne el-

viselni egy alantasságában is jelenféltelen banda hatalmaskodását, fontoskodó pribékek ordítózását, társaink gumiálarc-szerű röhögését, a beszéd kiüresedését. Mindez jelentéktelen lehetne, ha a lélek el nem veszítette volna belső támpontjait is. Végül már csak 'valamilyen' szeretne lenni, hasonlítani bárkihez, bármihez, hogy iránytűje elvesztésével tarthassa valamihez magát az idegen univerzumban.” Ottlik műve iránytűként szolgál, hogy megtalálhatóvá váljanak azok a bizonyos tájékozódási pontok, a hazugság és erőszak antitézisei, a személyiség kimondhatatlansága és egyszerűsége, a nyelvi közlés lehatároltsága. Ám mégis mindez magában hordja a megértés elősegítését, a mindenkorai zsarnoksággal szembeni ellenállás csíráit és annak a belső hitnek és rendnek a megtalálását, ami esélyt kínál a külső hit megteremtésére is. Miklóssy esszéjében megtalálhatjuk azokat a tematizációs motívumokat, amelyek a különböző értelmezésekben jelen vannak. S mindezek mellett az értékhierarchia újbóli kijelölése is fontossá válik, hisz' olyan kontextusban kerül bemutatásra az ottlik kérdésfeltevés, ahol Hamvas Béla, Dosztojevszkij vagy Pascal neve is megjelenik.

Am nemcsak egy radikális irodalmi-művészeti világertelmezést megjelenítő csoport számára jelent Ottlik példát, de a széles irodalmi nyilvánosságban is jelentékeny méltatást kap. Ennek egyik pólusán azok helyezkednek el, akik az irodalom és kultúra folyamatába illesztve, mintegy kortársként szemlélik teljesítményét (Nemeskürty, Cs. Szabó, Hornyik Miklós). A másik jellegzetes tábor azok a sokfelől érkező írók, költők alkotják, akik különböző nézőpontokból, esztétikai, etikai megfontolások alapján nyilatkoznak meg Ottlikről. Elég, ha csak annyit mondunk az előző csoport széles spektrumáról, hogy Szilágyi Ákos és Dobai Péter éppúgy megszólal, mint Csalog Zsolt, Kodolányi Gyula vagy Komis Mihály. De lássuk a Mozgó Világban (1982) *Sorakozó* címmel közzétett köszöntő néhány jellegzetességét.

Csaplár Vilmos a hagyományteremtő kultuszképzést sürgeti, azaz az Ottlik-jelenség zárójelbe tett fenoménként történő egzisztálását kívánja megtörni az időbe ágyazott és lélegző tradícióteremtés jegyében: „Mit tudnék mondani erről a csöndjei által

még titokzatosabbá, még megközelíthetlenebbé vált íróról... Jó lenne, ha Ottlik neve, egy-egy műve, egy-egy hőse hivatkozási alappá, magától értetődő fogalommá válna..."

Az iskolának, mint egyetemes szimbólumnak, a tanítónak és a tanítványnak a viszonyát jelzi levélformában Kolozsvári Papp László: „Alulírott, ezúton fordulok tisztelettel az ISKOLA örökös tanárához, Ottlik Géza tanár úrhoz, hogy eddig elvégzett életemről szóló bizonyítványomat kiállítani sziveskedjék... Ui. Élemedett koromra való tekintettel a torna-utóvizsga alól fölmentésemet kérem.”

Balázs József az ontológiai és politikai-antropológiai dimenziókat hozza közelbe: „Ottliknak a lét titkai megragadhatatlanságába vetett hite vitatható lehet, ám mégis, lételmélete - mert hiszen erről van szó - nagyon sok oldalról, körültekintően megtámogatott, s mentes a különféle ideológiák merev optimizmusától. S éppen ezért az Ottlik-jelenség Magyarországon mindenekelőtt etikai jelenség...”

Tar Sándor sajátos novellatörténetébe szövö bele a figurák mindenütt lehetséges jelenvalóságát, s a saját egzisztencia közötti párhuzam mindenkori lehetőségét: „Medvével? Czakóval? Merényivel? 1969 őszén találkoztam újra a Drezda környéki Weisser Hirsch Thomas Mann által kedvelt, káprázatosan német erdőinek roppant fáin alatt... Varjú? Tóth Tibor? akkor már nagy májdarabokat tömött a szájába, mert azt is rendelt, beszéltem hozzá, de nem figyelt, zsemléket szakított szét, egyen, mondta...”

A nyelvi pontosság és a nyelvi kifejezés határa is egy lehetséges nézőpont, amire Marosi Gyula a következőképpen reflektál: „Minden mondata megannyi matematikai képlet. Ahhoz egy vesszőt sem hozzátenni, sem elvenni nem lehet. Képzelt, mely magában hordozza igazságát, létének okát, a mindenség rendjének egy darabka csodáját.”

Jellegzetes Körmendi Lajos indirekt visszautasítása és az Ottlik-szimbólum kitágítása, élővé tétele a regénybeli hajókirándulás mélyebb rétegeinek megidézésével: „Megköszönve a Szerkesztőség szíves jóindulatát, sajnálattal közlöm, hogy nem jelenhetek meg a hajóhídon az önmaguk vagy mások által jelölt tengernagyok között, inkább maradok a hajófenéken, mert: 1. Ottliknak egyáltalán nem fogok hiányozni; 2. idelent sok mocsokkal jár az élet, és most semmi kedvem kicsípni magam; 3. inkább dolgozom, fűtök, mert úgy vagyok velem, ha már hajó, menjen!”

Szilágy Ákos a *Shulcze álmában motyog* versében érzékelteti a mindenkori ideológiákon, hatalmi-uralmi szituációkon túlnyúló politikai-antropológiai állandók számbavételének fontosságát:

ma csak ez a kaszárnya vagyok
de holnapra kinövöm a várost,
amíg csak leszek, s ha
az Ő helyére lépek egyszer:
Isten
legyen
hozzátok
irgalmas!

Márton László szonettje a természetes mítosz- és kultuszképzés szükségességét hozza közelbe: „... Mert legendáknak lenniük muszáj,/ hiányuk is őket teremti meg:/ még mindig hadsereg a hadsereg// és egyre ugyanolyanabb a táj,/ mint a légyapír, magába ragadt lét./ Nagy ívben futja meg az öreg atlét.”

Dobai Péter Ottlik és Musil egybevetésének ellentétében jelzi a Próza részletével, hogy mi az, amit fontosnak tart Ottlik kapcsán: „...az író - szakmája lévén az ember s a világ a teljes valóság - a cselekvésnek is első szakembere. A jó író pilótának is jó, államférfinak is, bölcslőnek is, távolugrónak is.”

Szfontosak azok a jelzesszerű reflexiók, amelyek egy-egy sajátos értelmezési aspektusra világítanak rá. Bereményi Géza egy háború előtti bridzs könyvben keresi és találja meg Ottlik nevét, míg Kodolányi Gyula „a létezés szakmában dolgozom” kezdetű versével Ottlik jellegzetes magatartásformáját rajzolja meg, s Kurucz Gyula németül írott emlékeztetője Ottlik és Musil egybevetettségét fogalmazza radikálisan újra: az előbbi javára.

De azoknak a motívumoknak a kiemeléseit is tetten érhetjük, amelyek egyaránt jelzik az erkölcsi példaadás iránti feltétlen tiszteletet és a személyes sorsra (írói és egzisztenciálisra) gyakorolt hatást (Granasztói György, Ambrus Lajos, Grendel Lajos, Krasznahorkai László, Pályi András, Sarusi Mihály, Veress Miklós, Tandori Dezső, Ungváry Rudolf, Csalog Zsolt, Zalán Tibor, Egyed Péter, Kornis Mihály, Czakó Gábor)

És láthatunk olyan absztrakt jelépítményt is, mint Wehner Tibor vizuális költemény-épülete, amihez magától értetődően kapcsolódik Esterházy Péter konkrét-gesztusa az Iskola határon teljes szövegének egymásra-másolásával az írás-létezés ekvivalenciáját, azonosságát érzékeltetve.

A Sorakozó jelezte a kultuszteremtés reflexív irányait, s ezek a tematizációs mozzanatok a nyolcva-

nas években keletkezett tanulmányokban is jelen vannak. Immáron az immanens esztétikai elemzés kihívásainak szellemében. Itt három fontos mozzanat érzékeltetésével láthatjuk majd, hogy az egyes értelmezések milyen közvetlen esztétikai minőségeket emelnek ki (Balassa), milyen ontológiai-antropológiai, transzcendens szférával való kapcsolatba lépő (metafizikai) rekonstrukciók lehetségesek (Rónay László), valamint hogyan jelentkeznek egy komparatív elemzés segítségével! Ottlik és Musil világképének különbözősége és a lehetséges átfedések (Gyórfy Miklós).

Balassa Péter (1982) egy motívum története kapcsán bontja ki azokat a jellegzetes esztétikai tartalmakat, amelyek a kontinuitást és kapcsolódást érzékeltetik. Mind a világirodalomban (Tolsztoj égboltja, Turgenyev ligetei stb.), mind a honi literatúrában (Krúdy nyírségi bozótosai, Móricz földje vagy Kosztolányi napsütése) meghatározóak azok a motívumok, amelyek félreismerhetetlenül egyedivé teszik az alkotók által elének vetített világokat. Ottlik hó motívuma - párhuzamba állítva Kosztolányi napsütésével - és a természet természetes fenomenjei teszik igazán otthonossá, újraélhetővé az *Iskola a határon* textusait: „Otthonossága a hűvös levegőtől, a ködtől, a sártól, a hideg téltől, a távoli napsütéstől lesz: hazává... Ottlik világában a hó-motívum ellenpárjai, a mérgező napfényen túl, melyek persze egymást feltételezve alkotnak kozmoszt: a köd, az eső, a szél meg a sár, mintegy a hó kegyelmével szemközt.” Így Balassa azt is érzékelteti, hogy az esztétikai rend és szigorúság, amivel Ottlik felépíti szövegeit ontológiai megalapozottságú, s lehetőséget kínál a transzcendens és etikai értelmezési variációkkal való kapcsolatteremtésre. S mintegy újrakontextualizálva érzékelteti azt az olvasó-befogadói közeget is, ami a nyolcvanas évek elitkultúrájának progresszióját döntően meghatározta: „Írunk a hóról, az Ottlikéről, midőn odakint 'lassú felmelegedés várható', de mégsem ettől lesz - könnyebb, hanem az ő kemény teleitől. Nincs szó többről, csak ennyiről: van a jég, van a köd, van a nap, van a sár és hó.”

Rónay László (1987) is végigjárja a motívumkeresés fáradságos útját és a lehetséges irodalmi kapcsolódási pontok bemérését. A személyes egzisztencia helyzetéből kiinduló elemzés jelzi a remény és reménytelenség különböző formavariációit Ottlik munkáiban, majd mintegy alapkérdésként fogalmazza meg a világertelmezés korlátjainak lehetséges olvasatait. Hogy miként viszonyul a „konvencionális valóságmodell”, az én központú valóság és

az objektív ábrázolás egymáshoz, s ez miként hozható kapcsolatba az isteni és emberi tartományok erőterével, s ebből adódóan kiszolgáltatottságunkkal szembesülve, milyen eséllyel vehetjük föl a harcot a rossz ellen. Az egyetlen esély, s amit explicité is tesz Ottlik elemzésében Rónay, a valóság megragadásának esélye. Az egész létre koncentrááló szövegfolyamként mutatkozik meg az ottlik szöveg, s az „iskola” világa mérhetetlenül és szükségszerűen kitérő: „... az *Iskola határon* gazdag világában nemcsak, talán nem is elsősorban az 'iskola' története a fontos, hanem a létbe kivetett emberi személyiségeké, akik egyszer majd jövőrethetetlenül magányosan kényszerülnek döntésekre, s ezek csak akkor lehetnek igazán emberhez méltóak, ha nemcsak a törekvés, az igyekvés és az akarat szabályozza őket, hanem jótékonyan beleavatkozik a döntésekbe a könyörületes Isten kegyelme is.”

Gyórfy Miklós (1990) Ottlik és Musil regényeinek összevetésekor, szintén egy objektív mérce fölállítását szorgalmazza: „Musil analízál, Ottlik szemléltet. Musil kifejt, Ottlik bújtat. Musil absztrakt, Ottlik konkrét. Musil 'szentimentális', Ottlik 'naiv'. Musil utópista, Ottlik szkeptikus. A két különböző magatartás és módszer, szemlélet egy valamiben mégis közös, mindkettő a kimondhatatlan, a nyelven inneni s túli tartalmak megragadását kíséri meg. Musil az 'egzakt élet utópiáját', a 'másik állapotot', a racionális misztikumot keresi már a *Törless-ben* is a racionális és irracionális szféra összeegyeztetésével próbálkozik - Ottlik pedig ennek az olyan-amilyen életnek az elemelhetetlen érzetét közvetíti.” S az elemzés jól megvilágítja korai Wittgenstein (Tractatus) nyelvfilozófiájával rokonítható Musil világertelmezést, s a hozzá kapcsolódó korszituációt. Ezzel mintegy szembe helyezve a század másod felének bizonyosságokat zárójelbe tevő nyelvi megjelenítési módjai mutathatóak ki Ottliknál, (ami sok analóg mozzanatot tartalmaz a kései Wittgenstein nyelvértelmezésével.) Mert ugyan mindketten a kimondhatatlan kimondását kísértik meg, de mint Gyórfy is írja, Musil a gondolkodás, a nyelv és az elemzés eszközeivel él, míg Ottliknál a szemléltetés, a bújtatás, understatement, azaz az értelmezés, a pontos használat, illetve a használati módok eltérésének rögzítése válik fontossá. Ekképpen az is nyilvánvalóvá válik, hogy milyen formában válaszoltak a két eltérő világkorszak nyelvi és egzisztenciális kérdésseltevéseire.

A három dolgozat azt is érzékeltette, hogy a modern regénypoétikai és esztétikai értékek megnyilatkozása (Balassa), a lét és a transzcendencia, isten

és ember kettősségének erőtere milyen korszakos jelentőségű Ottliknál (Rónay), s végül a világirodalmi kanonizáció egyik lehetséges fonálát is fölvehettük a komparatív elemzés nyomán (Györffy).

Mindezek tükrében azt is mondhatjuk, hogy az évtized végére az elemek, a részletek egybeálltak. Lehetővé vált a természetes kultuszformálás folyamatának továbbvitele, ami előmozdítja - majd, mint látni fogjuk - a tényleges kanonizáció megformálását.

(irodalomtörténet és a kanonizációk formái 4.) Míg a nyolcvanas években a kultuszteremtés és az immanens esztétikai értékelések egymás mellett és egymással érintkező jelenségeire figyelhettünk, addig a kilencvenes években már a kanonizációk tiszta formáit vehetjük szemügyre. Természetesen az Ottlik halálát követő nekrológok szintén megjelenítették a különböző motívumok érvényességét, útmutatás jellegét (Földényi F., Kertész, Kornis 1990). Az éjszaka örök metafizikája, az iskola és a nevelés és a haza alapszimbólumai érzékeltették a reáliák és az azon túli létezők fontosságát és továbbélését a hazai kultúrában és irodalomban. S ahogy a nekrológok - miként a nyolcvanas években megjelenő laudációk - magától értetődő természetességgel jelezték Ottlik helyét a magyar irodalomban, a kanonizációk különböző variációi s rendre érzékeltették a szerző és az *Iskola a határon* regényének jelentőségét. A folyamat nem minden előzmény nélküli, hiszen már a nyolcvanas évek közepén egy középiskolai tankönyv fejezeteként szerepel Ottlik regénye². A kilencvenes években azonban már az új kanonizáció egyik kísérleteként szerepel Ottlik (Kulcsár Szabó 1993, 1994), monográfia jelenik meg róla (Szegedy-Maszák 1994) emlékkönyvbe gyűjtve található meg a legfontosabb írások munkásságáról (Ottlik emlékkönyv 1996) és a felsőfokú oktatás és kutatás együttes dokumentuma is napvilágot lát (*Mélylélegzés* 1997).

Az első nagyszabású vállalkozás, a magyar irodalomtörténet 1945-től 1991-ig terjedő összefoglalása, ahol *Kulcsár Szabó Ernő* Ottlikot a modernista hagyományba illesztve értékeli³. A „klasszikus-modern örökség végpontján”, annak a művészi világértelmezésnek a reprezentánsaként jegyzi szerzőnk Ottlikot, aki a Kosztolányi-Márai típusú modernség és a Musil próza között helyezkedik el. Mintegy áthidalva a két tradíció közötti távolságot, ám nem a jelnyelv, hanem a személyiség szituáltságának irányában. A tárgyilagos Ottlik értékelés az etikai példának éppúgy kiemelt jelentősé-

get tulajdonít, mint az *Iskola a határon* könyvével gyakorlatilag „egykönnyű írónaként” jellemzett pozíciónak. És rendre megjelennek a Musil Ottlik párhuzam/egybevetés kérdései: elvi bizonytalanság az individualitás létezését illetően avagy a létező individualitást megsemmisítő szabadságigény természetete; a kérdéssé vált modernség avagy a folytonosságban fenntartott modernség horizontja. S az a megkerülhetetlen dilemma, hogy vajon megalkotható-e az a nyelvi forma és az az egyetlen mű, amibe belesűrítendő az emberi viszonylatokról szóló tudás egésze. De érdemes figyelniük az értelmezés kritikai mozzanataira is: „A különös szituáció és a művi közeg azonban térben és időben úgy stilizálja a nevelődési folyamatot, hogy annak jelentéstelített szakaszai a metaforikus konnotáltság tengelyén rendre összekapcsolódnak az individuumalkotás értékszempontjaival: az értelmező, elsőszemélyű elbeszélés e tartalmakat az emberi lét elvontabb bölcseleti összefüggéseihez közelíti. Metaforikus és metonimikus jelentésképzés egyensúlya ezért egy redukált alkatú reflektált fejlődésregény keretei között jön létre. Ám e két nézőpont együttesen sem jut túl azokon az individuumértelmezési határokon, amelyek az odaértett emberi lényeg megnevezhetetlenségéből következnek.” Jellegzetes a kritikai értékelésnek azon mozzanata, ami figyelmeztet az értékszempontú individuumalkotás következményeire, a redukció jegyeit magán viselő fejlődésregényre, aminek következménye az individuumértelmezési határok megjelenítése, és az emberi lényeg megnevezhetetlenségének jelenléte. Azt is hozzátehetjük, hogy mindezen értékelés egyfajta evolucionista irodalomértelmezés keretének szülötte, ahol a végpont (késő-modern, poszt-modern stb.) ígézetében és a viszonyítás bűvöletében fogalmazódnak meg az értelmezés jellegzetes textusai. S Kulcsár-Szabó hasonló szellemben folytatja: „A metafizikai értelmű emberi szubsztancia helyett is tehát csak olyan integritásértékek fogalmazódhatnak meg, amelyeket a klasszikus modernség kérdésiránya lehetővé tesz: olyasvalamit kell megőriznünk, ami emberi teljességként ellensúlyozza a világbanlét esetlegességét. Vagyis, ha hozzáférhetetlenül is, de létezik az a tapasztalat teremtette lényegiség, melynek tudása a szabad emberi önmegértés alapjává válhat”. Végül is az válik itt problematikussá, hogy a kinyilatkoztatott és megkívánt destrukció szellemisége - Kulcsár-Szabó olvasatában - úgy oson vissza a hátsó ajtón, hogy közvetve valamilyen lényegiség, önmegértés jegyeit mutatja, azaz egy tulajdonképpeni metafizikát körvonalal. S ezt még azzal toldhatjuk meg, hogy a diagnózis valóban helytálló, csak a helyi érték és a hierarchikus folyamat vázlata, ami egyéb-

ként az egész könyvre jellemző, mutatkozik problematikusan. Miként az is kérdésessé tehető, hogy azon formatartalmak és az alkotásban szervesülő komplex esztétikai-etikai imperatívuszok, miért nem jelentek meg határozottabban az immanens értékelés különböző mozzanatait kivétítve, amelyeket részleteiben már láthattunk az előző évtizedben született rekonstrukciók kapcsán. Mindezt egybevetve mégis jelentékeny fejezte a kanonizáció folyamatának Kulcsár-Szabó kísérlete, mivel a megszakított, ám valahol mégis létező folytonossági jelentékeny (élet) művét emelte az értelmezés sodrába.

S hogy milyen módosítások lehetnek e tekintetben, azt jól mutatja *Szegedy-Maszák Mihály*⁴ Ottlik monográfiája, ami a teljes életmű áttekintését megcélózva helyezi a középpontba az *Iskola a határon* regényét. Most csak azokra komplex összefüggésekre és az elemzés tematizációs motívumaira utalunk, melyek érzékeltethetik a már az előzőekben is vázolt kanonizáció lehetséges irányait. Elsősorban az egzisztenciaértelmezés és a belső függetlenség egybekapcsolása jelzi azokat a kérdéseket, amelyek a mindenkori rekontextualizációk horizontjába illeszkednek. Az időszerkezet, a történeti idő, belső idő, majd az elbeszélői helyzet körültekintő és pontos jellemzésével bizonyítva látjuk a történetmondás lehetetlenségét, ugyanakkor mégis megmutatkoznak azok a jegyek, amelyek lehetővé teszik a műnek, belső példázatként való szemlélését. A műfaj kapcsán itt is megjelennek a kétségkívül fölmutatható nevelődési regény mozzanatai. Ám mégis a folytonosság, a végtelen eszméjének jelenléte, magának az értékszerkezetnek a különössége adja a többletjelenést. Szegedy-Maszák nemcsak a keresztény erkölcsi-vallási intencionáltság történeti motívumaira és jelenvalóságára mutat rá, de a példázat egyetemes érvényességét is érzékelteti: „Valamely példázat akkor egyértelműsíthető, ha magánbeszédszerű a zárata, befejezése egyetlen magatartást helyesel, végzavai maximaszerűen foglalják össze a történet jelentését. Ottlik műve nemcsak abban különbözik a legtöbb példázattól, hogy üzenetét legfőljebb többszörös következtetésnek lehetne megfeleltetni, hanem abban is, hogy viszonylag nyitott a zárata... Elfogadni vagy cselekedni, tudomásul venni vagy föllázadni, a meglevőt értelmezni vagy újat létrehozni.”⁵ S ezzel azt is nyilvánvalóvá teszi Szegedy-Maszák, hogy nem egymást kizáró alternatíva a világ ontológiai és „aktivista” szemlélete, amiből az is következik, hogy az újraolvasások szükségessége időről időre megjelenik, s függvényükben az értelmezések is változnak, magukkal ragadva a kanonizációk módosulásait.

S végül arról a jellegzetes kanonizáció-váltásról beszélhetünk, amit kiválóan mutat a *Mélylélegzés* (1997) antológiája. Az Ottlik recepció és kutatás sajátos terméke a Szombathelyi Tanárképző Főiskola hallgatóinak munkáit egybegyűjtő kötet. Itt is megjelenik az összehasonlítás, de már a recepció egy későbbi fázisát is reprezentálva. Elsőként jelezhetjük, hogy a Musilal történő egybevetésnek új szempontokat felvető megfogalmazásai olvashatók (Csordás Péter, Pölös János). Ám ezekben a regény ideje már ahhoz a paradox módon időtlen egzisztencia-időhöz kötődik, ami maga mögött hagyja a történeti-ideológiai áthallások lehetőségeit, s így Ottlik és Musil regény-lényegének sűrítvényeként az önmagában való, jó, rossz, szép, csúf, fájdalom és a boldogság fenomenjei állnak, az Élet/Életünk egyszerűségét reprezentálva.

F fontos kanonizációs és hatástörténeti szempontok figyelembe vételével hívják föl figyelmünket az *Esterházy*-val, *Golding*-gal, *Márquez*-zel történő egybevetések (Kuroli László, Baranyai Mónika, Mórotz Eszter). Mindezek még akkor is figyelemre méltóak, ha többnyire csak a kérdésfeltevés kezdetéig jutnak el. Ám az mindegyik írásra jellemző, hogy merőben más élményanyag és intencionális háttér keretében fogalmazzák meg az ottliki életműhöz kapcsolható lehetséges értelmezési horizontokat. Figyelemre méltó az a komplex elemzési szempontsor is, ami megmutatkozik az *Iskola a határon társadalmi és mikrostrukturális* jellegzetességeinek rekonstrukciójában (Cserepi Attila), ahol a *szimbolikus* mozzanatok (iskola, kapu) éppúgy helyet kapnak, mint a *tradícióhoz* kapcsolódó szerkezet megfejtései (kasztrendszer) és a *pszichológiai háttér* árnyalt jellemzése. S hasonlóan friss elemzéseként vehetjük számba a *fér és idő* szerkezeti jegyeinek értelmezését (Juhász Andor), ismételtlen megerősítve, a már fentebb elhangzott meglátást, hogy itt a világ fenomenjeinek leírásán keresztül tárulnak fel a különös, egyedi fenomének időt és teret (léte, egzisztenciát) meghatározó jegyei. Az is jelentékeny és továbbgondolásra érdemes probléma, hogy a szabadság és kegyelem, amely az elmúlt kétezer év etikai kérdésfeltevéseinek homlokterében állt, miképpen gondolható újra a személyes elkötelezettségű hit nézőpontjának és a cselekvési szituáltság hangoltságának előtérbe állításakor (Kovács Ágnes). Végül fontos nővumként vehető számba a kötet írásai kapcsán, hogy megjelentek az életmű egészét egymáshoz viszonyító értékelések magától értetődő megnyilatkozásai (Kuroli László, Cserepi Attila, Juhász Andor), jelezve az ottliki nyitott mű továbbélésének jelenvalóságát.

(összegzés helyett) Mikor a tanulmány alcímében az *Iskola a határon* befogadásának irányait ígértem, akkor két előzetes föltevés határozta meg vizsgálódásaimat. Egyfelől a regény jelentékeny alkotásként történő megítélése, másrészt a hatás és befogadás különböző szempontjainak vázlatos ismerete, olyan előítélet keretében, ami a kettő egybeolvadását mutatta. Ez a hipotézis az elemzések során több esetben is módosult. Voltak azonban, mint reményeim szerint az elemzésből is kiderült, olyan szövegértelmezések, konklúziók is, amelyek alapfeltevéseimet igazolták. A várakozásnak megfelelő, az elitkultúra és művészet elmúlt évtizedekre jellemző sajátosságai jellemezték a befogadás első két évtizedét (Hermann). Ám már akkor is megjelentek, kötelező ideológiai citátumokkal kiegészítve, az immanens értékelések és a kanonizáció különböző változatai (Almási). Miként a nyolcvanas években a kultuszeremtés etikai-esztétikai jegyei is megmutatkoztak (Sorakozó), és már önállóan is jelentkeztek az önérték megmutatását lehetővé tevő elemzések (Balassa Péter, Rónay László, Györfly Miklós). S végül a nyolcvanas években beindult kanonizáció a kilencvenes években az irodalomtörténet értékes hagyományainak sorába (a Nyugat és a modernizmus, Kulcsár-Szabó Ernő), illesztette Ottlikot és az életmű jelentőségét átfogóan, monografikus igényrel reprezentálta (Szegedy-Maszák Mihály). Ehhez már, mintegy jelenünk értelmezési horizontjaként kapcsolódott a Mélylélegzés antológiája a kultúráközvetítés és kutatás háttérterületein mozgó dolgozataival, érzékelte az újfajta egzisztenciaélmény jelentőségét a befogadás perspektívájában.

Am azt is érdemes megemlíteni, hogy az általam vázolt fenomenológiai-hermeneutikai olvasat elvárásai csak részleteiben voltak megfigyelhetőek. Mint láthattuk, többnyire egy fontos szempont (ontológiai, transzcendens, esztétikai-poétikai, irodalomtörténeti-kanonizációs stb.) kiemelése foglalkoztatta a hivatásos befogadókat. Ám az is bizonyos, mint érzékelhettük a jelzésszerűen bemutatott kilencvenes évekbeli recepció kapcsán, hogy az irodalomtörténeti helykijelölés egyik kísérletét, a nyilvánvaló hiányosságokról most nem szólva (a Nyugat örökségének túlhangsúlyozása, az avantgárd számbavételének hiánya), magától értetődően követik újabbak. Ahol az egzisztencián innen és azon túlmutató ottliki motívumok is föltétlen helyet kell, hogy kapjanak, amelyek hol kibontják azt a bizonyos lényegest, ami zárójelben van, hol pedig ismét a meditáció zárt térénumába utalják.

Jegyzetek

- 1 Miklóssy (1985) In Lélegzet Magvető Kiadó Bp., 71. o. Az esszé elsőként egy 1981-es Lélegzet folyóirat esten hangzott el.
- 2 Vö. Madocsai László: Irodalom a gimnázium IV. osztálya számára II. rész. Tankönyvkiadó, Bp. 1986.
- 3 Kulcsár-Szabó (1994) 110-112. o.
- 4 Vö. Szegedy-Maszák Mihály (1994) 80-102. o.
- 5 Uo. 102. o.

Az Ottlikkal kapcsolatos hivatkozott irodalom időrendben:

- Schöpfung Aladár (1949) Továbbélők In: Ottlik (emlékkönyv) 1996. Pesti Szalon Könyvkiadó 53-54. o.
- Czibor János (1949) Jelentés Ottlik Géza Továbbélők című regényéről. In: Ottlik 57-58. o.
- Klaniczay Tibor (1959) Cégér - de milyen: Élet és irodalom, november 28. 3. o.
- Kéry László (1959) Ottlik Géza: Iskola a határon dec. 4. 9. o.
- Bokor László (1960) Ottlik Géza: Iskola a határon: Népszabadság jún. 14. 8. o.
- Rónay György: Iskola a határon (1960) Vigilia 1. sz. 51-54. o.
- Hermann István (1960) A hátránézés irodalma. Élet és irodalom jún. 17. 5-6. o.
- Nagy Péter (1960) Hová néz az irodalmár? Élet és Irodalom aug. 5. 4. o.
- Mihályi Gábor (1960) Nézzünk még egyszer hátra. Élet és Irodalom aug. 5. 4. o.
- Kéry László (1960) Hátránézés egy kritikára. Élet és Irodalom aug. 12. 4. o.
- Hermann István (1960) Hátránézés egy vitára. Élet és Irodalom szept. 23. 3. o.
- Koczás Sándor (1960) Realizmus vagy dekadencia. Élet és Irodalom nov. 4. 1-2. o.
- Köpeczi Béla (1961) Egzisztencialista jelenségek a mai magyar irodalomban. Élet és Irodalom máj. 7. 1-4. o.
- Földes Anna (1968) Légy hűtlen önmagadhoz. In: Húsz év - húsz regény Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 276-288. o.
- Lengyel Balázs (1972) Iskola a megmaradásra In: Ottlik 101-106. o.
- Szegedy-Maszák Mihály (1975): „Talan túlságosan is lényeges, de mégis nehezen elhallgatható tartalmak” Új Írás 5. szám 96-97. o.
- Kulcsár Szabó Ernő (1978) A regény fikció három modellje. Alföld 2. szám 41-51. o., 4. szám 56-64. o.
- Tandori Dezső (1979) Egy húszéves regény In: Ottlik 107-128. o.
- Almási Miklós (1979) Egy nevelődési regény a középosztályról. In: A hiányjel mosolya Szépirodalmi Könyvkiadó Bp., 1986. 296-332. o.
- Miklóssy Endre (1981) A határon. In: Lélegzet. Magvető, Bp., 1985 71-75. o.
- Balassa Péter (1982) Ottlik és a hó. Jelenkor, 5. sz. 407-412. o.
- Cs. Szabó László (1982) Cipi. In: Ottlik 158-161. o.
- Nemeskürty István (1982) Ottlik Géza avagy a dolgok fontossága és a fontosság lényegtelenége Kortárs 5. sz. 775-776. o.
- Sorakozó. Ottlik Géza 70 éves. Mozgó Világ 5. sz. 5-33. o.
- Rónay László (1987) Kegyelemtan. Új Auróra 1. sz. 84-101. o.
- Esterházy Péter (1988) Zakóink legtitkosabb szerkezete. In: A kitömött hatyú. Magvető, Bp., 57-63. o.
- Györfly Miklós (1990) Ottlik és Musil Újhold-Évkönyv 2. Magvető Bp., 313-326. o.
- Földényi F. László (1990) Éjszaka a határon In: Ottlik 302-304. o.
- Kertész Imre (1990) A nevelő. In: Ottlik 305-306. o.
- Ferenc Győző (1990) Az iskola örök. In: Ottlik 307-308. o.
- Komis Mihály (1990) Az utolsó hazám. In: Ottlik 309-310. o.
- Hornik Miklós (1991) Scott kapitány utolsó feljegyzései. Látóhatár 1. sz. 2-21. o.
- Írók pórázon (1992) szerk. Tóth Gyula MTA Irodalomtudományi Intézet, Bp.
- Kulcsár Szabó Ernő (1994) A magyar irodalom története 1945-1991 Argumentum Kiadó Bp. 112-115. o.
- Szegedy-Maszák Mihály (1994) Ottlik Géza. Kalligram Pozsony
- Györe Balázs (1994) A megszóltatás ábrándja. In: Ottlik 129-130. o.
- Mélylélegzés (1997) szerk. Fűzfa. Balázs Savaria University Press Szombathely